

Smrt Klejna

© Benjamin Štular

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo

Izvleček Problematika arheološke tipologije je dandanes prav tako pereča, kot je bila pred dvema desetletjema. V osemdesetih sta izšli dve knjigi Leva S. Klejna s to tematiko. Obe sta bili prevedeni v slovenščino, a na arheološko prakso nista imeli posebnega vpliva. Namen članka je pokazati relevantnost Klejnovih del v luči interpretativnih arheologij.

Ključne besede klasifikacija, tipologija, interpretativne arheologije

Prolog

"Nekoč je živelo pet jamskih ljudi.

Imenovali so se Unga, Bunga, Ugi, Bugi in Sigmund.

Živeli so v jami.

Unga, Bunga, Ugi, Bugi in Sigmund niso nikoli zapustili jame. Dan in noč so posedali v njej in čakali na poginule hrošče in suho listje, ki jih je veter občasno prinesel v jamo, da so se lahko najedli.

Jamski ljudje so sprejemali svojo osamo kot edini možen način življenja. Predvsem zato, ker so verjeli, da se na izhodu iz njihove jame konča veselje.

...

Včasih je mimo vhoda v jamo šla kakšna žival. A jamski ljudje je niso videli. Namesto živali so, strmeč v notranjost jame, videli le njeno senco, ko se je sprehodila po stenah.

Za jamske ljudi so te sence predstavljale resničnost.

Zato so se, če se je pred jamo igrala hijena, skrivali pred štirinogo senco, ki je poskakovala po steni. In kadar je mimo vhoda pot prinesla metulja, so radostno skakali in lovili njegovo frfotavo prhutajočo senco. Nekoč je podivjana žirafa pred vhodom v jamo do smrti poteptala svinjo bradavičarko.

Nihče ni razumel, kaj za vraga je bilo to".

(Hutchens 2002)

Smrt avtorja

Roland Barthes (1995), francoski književni kritik, je pred skoraj štirimi desetletji v prispevku s tem naslovom predstavil znamenito tezo: *"Rojstvo bralca je treba plačati s smrtjo Avtorja"* (Barthes 1995, 23). Bit pisanja se razkrije s primero grške tragedije. Ta je stkana iz besed z dvojnim pomenom, ki jih osebe dojemajo enopomensko.

Abstract Archaeological typology nowadays remains just as unresolved an issue as it was two decades ago. In the 1980s two books by Leo S. Klejn concerning this subject were published. Both were translated into Slovene but had no particular influence on the practice of archaeology. The aim of this article is to present the relevance of Leo S. Klejn's work in view of contemporary interpretative archaeologies.

Keywords classification, typology, interpretative archaeologies

Dvojnost pomena, dvoličnost vsake besede, sliši le bralec oziroma v tem primeru poslušalec. Besedilo torej sestavljajo mnogotera pisanja, ki izhajajo iz številnih kultur in vstopajo v dialog. Mesto, na katerem je ta mnogoterost združena, je bralec. Enotnost ne obstaja v točki izvora besedila, temveč v točki sprejema.

Ta hipoteza je imela močan vpliv tudi na arheološko teorijo (Olsen 2002; prim. Hodder 1999), a tu je pomembna neposredno, kot način branja besedila.

Brano besedilo sta deli *Arheološki viri* (1987) in *Arheološka tipologija* (1988), avtor pa Lev S. Klejn. Zgradba mojega sestavka je enostavna: *branje* Klejnovih in nekaterih kasnejših teoretskih *besedil* je posredovano v obliki novega *besedila*. Rezultat morda na prvi pogled spominja na nekakšen prevod. Prevod Klejna v jezik interpretativnih arheologij (za izraz glej Shanks, Hodder 1998). A v tem primeru bi imel sestavek drugačen naslov, na primer "Elementi interpretativnih arheologij v besedilih Klejna (do leta 1982)". Vendar je termin prevod preobremenjen s pomeni (prim. Hodder 1999, 62–64). Zaradi subjektivnosti dejanja *branja* gre prej za nekakšno stapljanje horizontov preteklosti in sedanjosti. Pri tem je horizont definiran kot tisto, kar je moč videti iz določenega gledišča. S to prisposodbo, ki si jo je sposodil pri nemškem filozofu Hansu Georgu Gadamerju, je Olsen (2002, 104–106) opisal dialektični proces razumevanja preteklosti s povratnim učinkom.

Arheologija vstopa v preteklost s preučevanjem materialne kulture. Vendar predmet preučevanja ni neposreden nosilec informacije, kot so to na temeljih pozitivizma skušali osmisliti procesualisti (npr. Binford 1962, 1968; Clarke 1968 idr.) in mnogi "tradicionalni" arheologi pred njimi. Klejn je zavrnil pozitivistično logiko (Klejn 1988, 347–348) in kronološka razvrščanja "tradicionalne" arheologije: *"Arheologija se je spremenila v zgodovino materialne kulture"* (Klejn 1987, 36).

Svoj pristop gradi od temeljev: termin *arheološki vir* primerja z vodnim (iz)virom. Izvir sam ne napaja, napaja voda. Arheološki vir je torej predmet, "iz katerega je mogoče črpati informacijo" (Klejn 1987, 41). Pri tem izhaja iz leninske teorije odseva: odsevani objekt (informacija o preteklosti) je primaren in neodvisen od odsevajočega (arheološki vir). Rezultat odsevanja, podoba, ni reducirana na odsevani objekt; podoba in objekt nista istovetna. Teorija upošteva aktivno naravo spoznavnega procesa in možnost odcepitve spoznanja od resničnosti.

Zakaj predmet preučevanja ni neposredni nosilec informacij? Ker "raziskovalec trči ob dvojno prekinitev" (Klejn 1987, 90): med preteklostjo in sedanostjo ter med svetom stvari in svetom idej.

In kako prekinitev preseči? Klejnov odgovor je arheološka tipologija.

Kaj je Klejnova arheološka tipologija? Najpomembneje za razlago se zdi ločevati klasificiranje od arheološke tipologije.

Klasificiranje ali razvrščanje v skupine služi bodisi razvrščanju gradiva za inventariziranje bodisi kot prvi korak v preučevanju gradiva. Služi "osvetlitvi gradivu inherentnih sistemskih povezav" (Klejn 1988, 76). Klasifikacija je domena raziskovalčeve sedanosti. Je "umetna", matematična in empirična s strani raziskovalca. S klasifikacijo, iskanjem stalnih zvez empirično zaznavnih lastnosti, določimo empirične tipe (Klejn 1988, 192, 510). Ker je utemeljena v sedanosti, nima neposrednega stika s preteklostjo. Opisana razlika (Klejn 1988, 247–252) zahteva ločena termina: za predmet v preteklosti *arhem*, za predmet raziskovalne sedanosti *arheogram*.

Pogojni tipi (ramotipi) nastanejo z "umetno" klasifikacijo. Subjektivna ali intuitivna klasifikacija je "naravna" raziskovalcu in "umetna", vsiljena gradivu. "Naravna" klasifikacija arheogramov, "umetna" klasifikacija arhemov. S terminom *pogojni tip* (Klejn 1988, 146–153) je opisano razumevanje tipa po Malmerju (1962; citirano po Klejn 1988, 124): tip je abstrakten koncept, ki ga (čim natančneje) definira vsak raziskovalec sam. Tak tip je izpeljan iz raziskovalčeve naloge in definiran s stališča raziskovalne dejavnosti (Klejn 1988, 347–348).

Arheološka tipologija je namenjena iskanju kulturnih (realnih) tipov, "ki zrcalijo družbene norme vsake žive

kulture" (Klejn 1988, 131). Z izrazjem, izposojenim iz definicije arheološke krajine (Knapp in Ashmore 1999, 1), lahko zapišemo: kulturni tip je entiteta, ki obstaja, ker so jo uporabniki občutili, doživljali in kontekstualizirali. Kulturni tip opisuje funkcionalni in simbolni pomen predmeta; je stvar preteklosti, ki jo z uporabo arheološke tipologije raziskovalec skuša prenesti v tekst sedanosti. Nastane problem, ker "ideje v kulturi niso materialno utelešene za vsakogar; temveč le za člane obravnavane kulturne skupnosti, v arheološkem stanju pa je to izginita skupnost" (Klejn 1988, 349).

Na kratko: empirični in pogojni tipi ustrezajo mentalnim modelom sedanosti, kulturni pa mentalnim modelom preteklosti. Ti osmišljajo preteklost. Prvi so včasih raziskovalcu v pomoč, včasih pa je njih namen zgolj ta, "da arheologi uživajo ob svojih tipoloških shemah" (Klejn 1988, 43).

Takoj ko so pojmi opredeljeni, se samo po sebi postavi vprašanje: kakšen je odnos med empiričnimi in pogojnimi na eni ter kulturnimi tipi na drugi strani? Možni odgovori so: (i) se skladajo, (ii) delno se skladajo ali (iii) se ne skladajo. Prvo Klejnovo načelo nemogočega (ibid. 356) odgovarja: problemov (gradivu) naravnega razvrščanja ni mogoče reševati ob pomoči (gradivu) umetne klasifikacije.

Pari pojmov, s katerimi je opredeljena dihotomija sedanost – preteklost, so (od osnovnega gradnika do končne grupacije): lastnost – atribut, arheogram – arhem, pogojni / empirični tip – kulturni tip, klasifikacija – tipologija, empikultura – arhekultura.

S klasificiranjem so torej določeni empirični, subjektivno (intuitivno) pa pogojni tipi. Novost, ki jo je v tipološke študije uvedel Klejn (1988, predvsem 350–379), je pot spoznanja: s pomočjo "od zunaj" iščemo kulturne tipe; z uporabo tipologije postanejo arheološki (iz)vir. Omenjena pomoč "od zunaj" je po Klejnu arheološka kultura: "Ko smo prepoznali kulturo, se lahko lotimo razločevanja kulturno signifikantnih tipov, in ko so nam kulturni tipi znani, jih ni več težko razčleniti na kulturno signifikantne attribute. Šele nato se je, kot metoda razširitve, primerno napotiti nazaj" (Klejn 1988, 351).

Nazorna je primerjava z izkopavanjem arheološkega najdišča, na katerem je ločevanje stratigrafskih enot sko-

raj nemogoče. Empirične in pogojne tipe si zamislimo kot arbitrarne, kulturne pa kot stratigrafske enote. Klasifikacija je torej razvrščanje arbitrarnih, tipologija pa stratigrafskih enot (izdelava diagrama stratigrafskih enot oziroma t. i. matrice). Klejn meni, da je matriko moč izdelati le na podlagi stratigrafskih izkopavanj, večina prejšnjih metod pa zamenjuje razvrščanje arbitrarnih enot z matriko. Rešitev problema torej ne tiči v načinu razvrščanja, temveč v prepoznavanju stratigrafskih enot.

In kaj ima to stališče skupnega z interpretativnimi arheologijami? Z nekaterimi precej.

Ko se je Ian Hodder (1982; 1986) približal stališčem kulturnega relativizma, je zavzel stališče, da nobenega aspekta človeškega življenja ne moremo opazovati ločeno od kulturnega konteksta. Razumevanje sledov

preteklosti (besedilo, predmet) je možno le z odkrivanjem konteksta. Potrebno je razumeti predstave ljudi iz preteklosti (Olsen 2002, 102–104; prim. Thomas 2000, 4–5). Michael Shanks in Christopher Tilley (1987) sta s principom štirikratne (ang. *fourfold*) – ki je v bistvu dvojna (ang. *double*; Hodder 1999, 25) – hermenevtike poudarila dejavnike, ki jih mora pri interpretaciji arheologija preseči: (i) dihotomija sedanost – preteklost, (ii) odnos do drugih, (iii) vplivi moderne družbe in (iv) skupnosti arheologov (iz katere izhaja raziskovalec). Upoštevanje obojega je omogočila aplikacija Gadamerjeve kritike zgodnje hermenevtike na arheologijo (glej zgoraj; Olsen 2002, 104–106; prim. Thomas 2000, 10).

Najpreprosteje podamo pregled ujemanja ključnih teoretskih izhodišč Klejna s tistimi, ki jih danes imenujemo interpretativne arheologije, v obliki preglednice:

Klejn	Interpretativne arheologije
zavračanje pozitivizma (1988, 347–348) zaradi s stališča filozofije znanosti ovrženega koncepta verifikacije	zavračanje pozitivizma (Hodder 1982; Shanks, Tilley 1987...): ker (i) v arheologiji ni podatkov, neodvisnih od teorije, in (ii) zaradi s stališča filozofije znanosti ovrženega koncepta verifikacije in induktivnega sklepanja
filozofija: dialektični materializem	filozofija: hermenevtika
vzpenjanje oziroma sestopanje po lestvici integracijskih ravni (1988, 352); ideja sestopanja (1988, 362–365)	proces razumevanja preteklosti s povratnim učinkom (Olsen 2002, 104–106); hermenevtska spirala spoznanja (Hodder 1999, 31–65)
arheološki vir (1987, 41)	hermenevtsko razumevanje objekta (Hodder 1999, 32–33)
aktivna narava spoznavnega procesa; odsevani objekt je primaren in neodvisen od odsevajočega (1987, 41)	subjektivnost in večpomenskost (ang. <i>multivocality</i>) interpretacije (Shanks, Tilley 1987)
dvojna prekinitiv (1987, 89–93)	dvojna hermenevtika (Shanks, Tilley 1987; Hodder 1999, 25)
kulturni tip (1988, 131, 349)	predmet vsebuje funkcionalen in simbolni pomen hkrati (Hodder 1982; 1992)
univerzalna klasifikacija, ... neodvisna od nalog raziskovanja, ni mogoča (1988, 357)	človeškega življenja ne moremo opazovati ločeno od kulturnega konteksta (Hodder 1982; 1986)
Enako kot artefakte lahko razvrstimo tudi kontekste (1988, 188). Kontekst je artefakt »nadkonteksta« (1988, 263–266).	vzajemni vpliv objekta in konteksta (Hodder 1999, 84–104)
Med empiričnimi tipi identificiramo kulturne le tako, da izhajamo iz arheoloških kultur (1988, 192, 355–362).	Pomen je odvisen od konteksta (Hodder 1986).

V enem ključnih stališč kljub temu zaznamo razliko:

Klejn	Interpretativne arheologije
objektivne informacije o preteklosti obstajajo (1988: večkrat posredno, kot dejstvo a priori)	interpretacija je vedno subjektivna (Shanks, Tilley 1987)

Klejn meni, da je informacija o preteklosti, pridobljena iz arheološkega vira, objektivna. To mnenje je nezdržljivo z nekaterimi njegovimi izhodišči (glej zgoraj). Ker v nasprotju z izhodišči, zapisanimi zgoraj, objektivnost ni nikoli podana eksplicitno, to *berem* kot lapsus.

Proti koncu knjige Klejn (1988, 457), "*da bi raziskovalno razmišljanje postalo strožje*," doda načela nemogočega (Klejn 1988, 355–360):

- nezdržljivost klasifikacije in tipologije,
- univerzalna klasifikacija (neodvisna od nalog raziskovanja) ni možna,
- združevanje kulturnih (realnih) tipov na temelju (empiričnih) lastnosti ni možno in
- kulturne tipe je nemogoče nadomestiti s pogojnimi (brez izgube kulturne informacije).

Razen drugega vsa govorijo isto: iskanje kulturne informacije, vednosti o preteklosti, ni možno na podlagi preučevanja empirično zaznanih lastnosti predmetov.

Nekaj takega je mislil tudi Foucault (2001, 9–10), ko je zapisal, da se je arheologija, veda o nemih spomenikih, v nekem trenutku skušala navdihniti ob zgodovini. Ta naj bi bila v svoji tradicionalni obliki skušala omogočiti, da bi spregovorile sledi, ki same po sebi v tišini izrekajo nekaj drugega od tistega, kar izrekajo. Katero arheologijo je imel v mislih Foucault, sicer ne vem, a Klejnova je zagotovo med njimi.

Moje mnenje je nekoliko drugačno. Pogojni in empirični tipi ter posamezne lastnosti lahko vsebujejo kulturno informacijo. Kadar je poznavanje konteksta oziroma arheološke kulture nezadovoljivo, je edino možno izhodišče klasifikacija. Pri tem je pomembno zavedanje, da je to pot in ne cilj. Klasifikacija bo omogočila vednje o preteklosti šele po dolgotrajnem procesu prilagajanja (ang. *fitting*) teorije in podatkov, ki poteka po hermenevtski spirali spoznanja (prim. Hodder 1999, 60–63). Počasi, eden za drugim, bodo prepoznani atributi. Ti bodo omogočili (kulturno) tipologijo, ki bo osmislila preteklost.

Primerjava s stratigrafijo: kjer je prepoznavanje stratigrafskih enot popolnoma nemogoče, uporabimo arbitrarne enote (*klasifikacija*). Manjše ko so, večja je verjetnost, da je posamezna arbitrarna enota v celoti znotraj

ene stratigrafske enote (*kulturni tip*). Verjetnost, da je vsaka arbitrarna enota znotraj natančno ene stratigrafske enote, je skoraj nična. Zato je potrebno pozornost usmeriti na iskanje arbitrarnih enot, ki v celoti ležijo znotraj ene stratigrafske enote (*fitting process*). Ko odkrivamo vedno več takšnih, združujemo več arbitrarnih enot znotraj iste stratigrafske enote; slika o prvotnem videzu stratigrafskih enot postaja vse popolnejša (*hermenevtska spoznavna spirala*). Na naslednjem primerljivem najdišču bo, zaradi določenega spoznanja o stratigrafskih enotah, možno prepoznati vedno več le-teh.

Podobno mnenje na več mestih poda že Klejn (1988, 192; poudarek B. Š.): "*med empiričnimi tipi identificiramo kulturne le tako, da izhajamo iz arheoloških kultur; naše razumevanje notranje strukture je odvisno od opazovanja zunanjih tipov – empiričnih in pogojnih*" (Klejn 1988, 133). In še (Klejn 1988, 356; poudarek B. Š.): "*Seveda se lahko zgodi, da tak način (strogo logične klasifikacije) ustreza strukturi kake posebne skupine podatkov, vsaki pa nikakor ne.*" Tudi shema systemske strategije tipološkega razvrščanja kot izhodišče uporablja empirično kulturo (Klejn 1988, sl. 25).

Kaotičnost Klejnovega besedila je najverjetneje posledica dolgotrajnega nastajanja (prim. Klejn 1988, 24–26). Vendar ima besedilo prav zaradi nelinearnosti nekatere lastnosti pisateljskih besedil (ang. *writerly texts*), ki pri bralcu spodbujajo *branje*. Linearna besedila na drugi strani vsiljujejo *branje*.

Za konec je treba omeniti še najbolj nepriljubljeno značilnost kulturnih tipov. Le izjemoma raziskovalcu uspe odkriti vse kulturne tipe. Zato arheološka tipologija ne zadovolji klasifikatorjev, katerih tipi so kot "*škafle, v katere bi razvrščali predmete, ne da bi jim kateri ostal na polici*" (Klejn 1988, 59). Kdor išče kulturne tipe, ima police vedno polne nerazporejenih predmetov.

V zaključku svojega dela Klejn (1988, 460) zapiše: "*Taka (temeljna) dela, ali celo več njih, so izhajala približno vsakih dvajset let ... Kaže, da je prišla moja knjiga v pravem trenutku.*"

Trenutek je bil pravi: "*nekje okoli leta 1980 se je pojavila reakcija proti 'novi' arheologiji*" (Olsen 2002, 59; prim. Thomas 2000, 2). Leto 1982, ko je izšel tudi

izvirnik Klejnovega dela *Archaeological Typology* v ugledni angleški seriji *British Archaeological Reports*, je postalo ključna letnica v zgodovini arheološke teorije (Olsen 2002, 56). Teoretski premik je bil v marsičem mogoč tudi zaradi razvoja metodologije. Pri Klejnu (1988, 187–191) namreč opazimo težave z definiranjem in uporabo kontekstov (v ožjem pomenu). To je možno šele z enokontekstnim dokumentiranjem (Barker 1977) in uporabnim digramom kontekstov (Harris 1979).

Danes se zdi, da so bile Klejnovе ideje v pravem trenutku na pravem mestu. Le časi železne lady in hollywoodskega predsednika niso bili ravno naklonjeni sovjetskemu disidentom. No, tudi staromodni naslov ni bil ravno magnet.

LITERATURA

- BARTHES, R. 1995, Smrt avtorja. – V: POGAČNIK, A. (ur.), *Sodobna literarna teorija: zbornik*. – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, str. 19–25 (izvirnik: BARTHES, R. 1969, *La mort de l'auteur*. – Manteia 1969/V).
- BARKER, P. 1977, *Techniques of Archaeological Excavation*. – Batsford, London.
- BINFORD, L. R. 1962, Archaeology as anthropology. – *American Antiquity* 28, str. 217–225.
- BINFORD, L. R. 1968, Archaeological perspectives. – V: BINFORD, S. R. in BINFORD, L. R. (ur.), *New perspectives in archaeology*. – Aldine, Chichago.
- CLARKE, D. L. 1968, *Analytical Archaeology*. – Methuen, London.
- FOUCAULT, M. 2001, *Arheologija vednosti*. – Studia humanitatis, Ljubljana (izvirnik: FOUCAULT, M. 1969, *L'archéologie du savoir*. – Éditions Gallimard, Paris).
- GADAMER, H. G. 1981, *Truth and method*. – Sheed and Ward, London.
- HARRIS, C. 1979, *Principles of Archaeological Stratigraphy*. – Academic Press, London.
- HODDER, I. 1982, Theoretical archaeology: a reactionary view. – V: HODDER, I. (ur.), *Symbolic and Structural Archaeology*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 1–16.
- HODDER, I. 1986, *Reading the past*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- HODDER, I. 1999, *The Archaeological Process: An Introduction*. – Blackwell, Oxford.
- HUTCHENS, D. 2002, *Sence neandertalcev*. – Inštitut za psihologijo osebnosti, Ljubljana.
- KLEJN, L. S. 1987, *Arheološki viri*. – Studia humanitatis, Ljubljana (izvirnik: KLEJN, L. S. 1978, *Arheologičeskie Istočniki*. – Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad.)
- KLEJN, L. S. 1988, *Arheološka tipologija*. – Studia humanitatis, Ljubljana (izvirnik: KLEJN 1982, *Archaeological Typology*. – *BAR International Series* 153).
- KNAPP, A. B. in ASHMORE, W. 1999, Archaeological landscapes: constructed, conceptualized, ideational. – V: KNAPP, A. B. in ASHMORE, W. (ur.), *Archaeologies of Landscape*. – London, str. 1–32.
- MALMER, M. 1962, *Jungneolitische Studien*. – *Acta Archaeologica Lundensia* 8 (2).
- OLSEN, B. 2002, *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. – Geopoetika, Beograd (izvirnik: OLSEN, B. 1997, *Fra ting til tekst. Teoretske perspektiv i arkeologisk forskning*. – Universitetsforlaget, Oslo).
- SHANKS, M. in HODDER, I. 1998, Processual, post-processual and interpretative archaeologies. – V: WHITLEY, D. S. (ur.), *Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches*. – Routledge, London, New York, str. 69–98.
- SHANKS, M. in TILLEY, C. 1987, *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- THOMAS, J. 2000, Introduction: the polarities of post-processual archaeology. – V: THOMAS, J. (ur.), *Interpretative Archaeology: A Reader*. – Leicester University Press, London, New York.